

Збереження бібліотечних фондів у процесі формування електронних бібліотечних ресурсів

5 жовтня 2011 р. в рамках міжнародної наукової конференції «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» пройшло засідання круглого столу «Збереження бібліотечних фондів у процесі формування електронних бібліотечних ресурсів», на якому обговорювались пріоритетні напрями діяльності з автоматизації процесів використання та зберігання фондів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) з впровадження системи автоматизації бібліотек «ІРБІС-64»; питання підготовки бібліотечних документів для створення електронних бібліотечних ресурсів, збереження культурного надбання у книгозбірнях вищих навчальних закладів України; підходи до використання нових матеріалів для консервації та реставрації бібліотечних документів; завдання експертизи мікробіологічного стану приміщень та фондів як складової комплексного екологічного моніторингу; особливості оптимізації нормативних режимів зберігання з використанням спеціалізованої бази даних «Мікроклімат фондосховищ НБУВ» за допомогою системи «ІРБІС-64» та ін.

В обговоренні завдань збереження бібліотечних фондів у процесі формування електронних бібліотечних ресурсів, координації діяльності та співпраці наукових, спеціальних та спеціалізованих бібліотек України для створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» взяли участь науковці, фахівці з найбільших бібліотек України – Національної парламентської бібліотеки України (Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. А. Сухомлинського (Київ), Національної історичної бібліотеки України (Київ), Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Харків), Національної бібліотеки України для дітей (Київ), Київського національного університету технологій та дизайну, Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Наукової бібліотеки Національного авіаційного університету, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ), а також спеціалісти Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Відкрила роботу круглого столу заст. генерального директора з наукової роботи НБУВ, канд. іст. наук **Л. В. Муха**. У своїй доповіді «Підготовка бібліотечних документів для створення електронних бібліотечних ресурсів у НБУВ» вона підкреслила, що черговість створення електронних бібліотечних ресурсів зазвичай визначається історико-культурною цінністю, інформаційною значущістю, фізичним станом та інтенсивністю використання документів. У НБУВ конкретизовано такі критерії відбору документів, як унікальність та цінність; незадовільний фізичний стан і загроза повного руйнування документа на паперовому носіїві, що не підлягає реставрації; підвищений попит на документи з актуальної тематики та незначна кількість примірників. Першочерговими об'єктами для оцифрування є рукописні та стародруковані книги, періодика, колекції фотодокументів, картографічні видання, графіка, архівні документи, що мають стосунок до історико-культурної та наукової спадщини України. Комплексність забезпечення збережен-

ня особливо цінних документів, насамперед, колекційних видань у НБУВ полягає в оптимальному поєднанні виконання окремих традиційних заходів щодо стабілізації документів з ослабленою паперовою основою (таких як класична реставрація окремих одиниць зберігання, мінімальна консерваційна (санітарно-гігієнічна) обробка перед скануванням, зберігання в індивідуальних захисних пристосуваннях) з послідовним упровадженням цифрової технології перенесення інформації на новітні носії (сервери та оптичні компакт-диски). Прикладами комплексного підходу до збереження документів на традиційних носіях та створення електронних ресурсів у НБУВ є реалізація спільного проекту національних бібліотек – України і Білорусі, в рамках якого підготовлено електронне видання «Книжкове зібрання роду Хрептовичів» у вигляді DVD-диска. Оцифровано 4605 карток рукописного алфавітного каталогу книг та рукописні описи більше 2000 титульних аркушів книг з бібліотеки Хрептовичів, зроблено електронну копію видання С. Пташицького «Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича; краткие сведения о собрании рукописей» (М., 1909) та копії двох цінних рукописів – «Нотатки М. Млечка» і «Другий Литовський Статут». Ці матеріали зберігаються в Інституті рукопису і відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Перед оцифруванням документи на традиційних носіях були обстежені фахівцями ЦКР НБУВ, для них розроблено та реалізовано необхідні консерваційно-реставраційні заходи. На завершення доповідачка навела ще декілька прикладів комплексного підходу до забезпечення збереження документів з метою створення електронних бібліотечних ресурсів у НБУВ. Йшлося, зокрема, про партнерство Бібліотеки зі Світовою цифровою бібліотекою, участь у проекті Європейська бібліотека та створення колекції «Золота колекція Євразії».

Підвищений інтерес та жваве обговорення викликала доповідь зав. відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ, канд. техн. наук **К. В. Лобузіної** щодо можливостей запровадженої в НБУВ САБ «ІРБІС-64». Вона зауважила, що система автоматизації бібліотек «ІРБІС-64» – це типове інтегроване рішення у галузі автоматизації бібліотечних технологій, котре може використовуватися в бібліотеках будь-якого типу і профілю. Система повністю відповідає міжнародним вимогам, що висуваються до такого роду систем, і підтримує всі вітчизняні бібліографічні стандарти та формати, даючи змогу описувати всі види видань. Дослідниця презентувала особливості функціонування САБ «ІРБІС-64» в умовах НБУВ та створений за допомогою цієї системи інформаційний ресурс Бібліотеки «Спеціалізовані та архівні фонди НБУВ», що включає електронні копії стародруків, рукописів, прижиттєвих видань класиків української літератури, колекцій інкунабул, образотворчих та картографічних матеріалів, інших документів.

Теми використання САБ «ІРБІС-64» для підтримання нормативних режимів зберігання фондів торкнулася і гол. бібліотекар відділу наукових технологій збереження фондів ЦКР НБУВ **Т. В. Крікова**. У своєму повідомленні «Оп-

тимізація нормативних режимів зберігання фондів за допомогою системи «РБІС-64» вона наглядно продемонструвала можливості роботи з базою даних моніторингу температурно-вологісного режиму в сховищах Філії № 1 НБУВ, оперативного реагування на відхилення від нормативних показників температурно-вологісного режиму, виведення гістограм щоденної зміни температури та вологості за поточний та будь-який місяць року, виведення щоденного зведеного бюлетеня температурно-вологісного режиму книгосховищ для Філії № 1 НБУВ на 45 метрологічних точках.

Про наукові, організаційні, матеріально-технічні та виконавські аспекти роботи зі збереження бібліотечних фондів йшлося у доповіді зав. відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ, канд. техн. наук **М. М. Омельченка** «Матеріалознавчі аспекти поліграфії на шляху збереження бібліотечних фондів». Доповідач відзначив, що фактичний фізичний стан бібліотечного документа великою мірою залежить від матеріалів, що використовуються на поліграфічному виробництві. Маються на увазі такі показники якості, як склад паперу по волокну матеріальної основи документа – книжкового блоку та конструктивних складових оправи, а також кислотність задіяних матеріалів. Оскільки у минулі десятиліття для документів у твердих видавничих оправах найчастіше використовувався поліграфічний картон Балахнинського целюлозно-паперового комбінату з целюлози сульфатного способу виробництва з кислотністю 7,5–8,0, то вони і сьогодні характеризуються стабільним фізичним станом. Як правило, стабільний фізичний стан мають іноземні періодичні видання, що надруковані на безкислотному папері. Бібліотечні ж документи в м'яких палітурках, видані на типографському та газетному папері низької якості, в композиції яких містилося багато макулатурної маси, потребують додаткових консерваційних заходів у процесі зберігання, читацького використання та оцифрування. Доповідач наголосив, що особливої уваги під час оцифрування потребують також документи з лакованим покриттям оправи, що тріскається за умови недотримання нормативних умов зберігання, та друковані видання з безшвейним скріпленням.

У доповіді дир. Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна), голови секції з організації та зберігання інформаційних ресурсів Наукового методичного бібліотечного комітету (НМБК) Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України **І. К. Журавльової** «Збереження культурного надбання у книгозбірнях бібліотек вищих навчальних закладів України: проблеми та їх вирішення» було визначено основні завдання наукових бібліотек вишів України щодо збереження книжкових пам'яток, висвітлено діяльність секції з організації і збереження інформаційних ресурсів НМБК Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України. Оскільки в бібліотеках вишів України зібрані унікальні колекції, то ці установи постійно вирішують проблеми і забезпечення збереження, і доступності фондів. Доповідачка, проаналізувавши діяльність бібліотек у цьому напрямі за останні п'ять років, представила проект електронної колекції книжкових пам'яток «Bibliothesauros»: рідкісні видання для навчального процесу і досліджень». Було запропоновано на базі сервера ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, який має достатньо ресурсів для утримання такої бази даних, створити репозитарій «Bibliothesauros»: рідкісні видання для навчального процесу і досліджень» за допомогою програмного забезпе-

чення DSpace 1.7. Підсумовуючи сказане, І. К. Журавльова зауважила, що університетський відкритий архів книжкових пам'яток «Bibliothesauros» – електронна скарбниця книжкових пам'яток – допоможе зберегти оригінали, введе їх до наукового обігу; цифрові копії книжкових пам'яток зберуться в єдину електронну колекцію, що дасть змогу дослідникам вивчати культурне та історичне надбання, яке зберігається у наукових бібліотеках вищих навчальних закладів України.

У співдовіді зав. відділу Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) **Н. Г. Мацібори** і наук. співробітника ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **Р. І. Палійчук** «Зберігання фонду у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського: досвід, проблеми, стратегічні завдання» розглядалися актуальні питання зберігання бібліотечного фонду; аналізувався досвід роботи фахівців з фондом тощо. Співдовідачі розповіли, що у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського на основі Програми «Пам'ять світу» та державної Програми збереження бібліотечних і архівних фондів, розроблена «Програма зберігання бібліотечного фонду в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського на 2008–2015 рр.». У програмі закладено позиції, що сприятимуть збереженню фонду, його вивченню, аналізу, популяризації й наданню доступу до нього як у традиційній, так і в електронній формах, а також втіленню інноваційних розробок у практичну діяльність мережі освітянських бібліотек.

З результатами контролю мікробіологічного стану приміщень та фондів НБУВ ознайомила присутніх на круглому столі пров. інженер-хімік відділу наукових технологій збереження фондів ЦКР НБУВ **Л. М. Волосатих** у доповіді «Експертиза мікробіологічного стану приміщень та фондів як складова екологічного моніторингу», підготовленої спільно з інженером-хіміком I категорії НБУВ **Н. Б. Баляницею**. Вона поінформувала, що згідно з планом роботи відділу, двічі на рік у весняно-літній та осінньо-зимовий періоди здійснюється контроль повітряного середовища у книгосховищах та читальних залах НБУВ аспіраційним та седиментаційним способами. Якщо нині за умовно прийняту норму допустимої концентрації мікроорганізмів в 1 м³ повітря є показник 500 КУО/м³, то в НБУВ за результатами обстеження упродовж 2010–2011 рр. заспорненість повітря в книгосховищах не перевищувала 100–300 КУО/м³. Це досягається завдяки виконанню заходів комплексного постійно діючого екологічного моніторингу приміщень та фондів, а також низки заходів для підтримання нормативних режимів зберігання фондів НБУВ в осінньо-зимовий 2010–2011 рр. та весняно-літній 2011 р. періоди, наголосила доповідачка.

Старш. наук. співробітник, д-р мед. наук **О. В. Сурмашева** у доповіді «Мікробіологічний аспект експериментальних досліджень нових та традиційних клеєвих складів», підготовленої у співавторстві з інженером-хіміком I категорії відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ **Н. Б. Баляницею** і наук. співробітником НБУВ **Л. П. Затокою**, оприлюднила результати експериментальних досліджень, зокрема їх мікробіологічний аспект, з додавання дезінфектантів до традиційних у реставраційній практиці борошняного клею та желатино-гліцеринової суміші. Отримані результати свідчать про те, що додавання як ніпагіну, так і дезінфектанту «Полідез» збільшує

біостійкість паперу, при цьому дія ніпагіну простежується більш тривалий час. Під час експериментів з желатино-гліцеринною сумішшю було зафіксовано, що зниження фізико-механічних показників паперу під дією ніпагіну відбувається менш ніж під дією дезінфектанту «Полідез». Що ж стосується додавання дезінфектантів до борошняного клею, то тут однозначних результатів не було отримано. Однак, враховуючи те, що обробка паперу водним розчином дезінфектанту «Полідез» в експериментах, виконаних в попередні роки, давала непогані результати, зазначені експерименти з апробації відомих та нових дезінфектантів для застосування в реставраційній практиці ЦКР НБУВ необхідно продовжити, підсумувала доповідачка.

Як відомо, при формуванні електронних бібліотечних ресурсів виникають ситуації, коли перенесенню на новітні носії підлягають документи з ослабленою матеріальною основою. У таких випадках перед оцифруванням документи мають бути стабілізовані – зміцнені чи відреставровані у тому чи іншому обсязі залежно від їх фактичного фізичного стану. Саме цій темі присвятила свою доповідь «Дослідження, апробація та впровадження нових матеріалів та дезінфектантів для ефективного зміцнення документів» наук. співробітник відділу наукових технологій збереження фондів ЦКР НБУВ **Л. П. Затока**. У ній знайшли відображення результати пошуку та дослідження ефективних сучасних дезінфектантів з мінімальним впливом на фізико-механічні показники паперу. Зокрема йшлося про дезінфектант Rogozid, який виробляється у Німеччині, має паспорт безпеки згідно з директивою ЕС 91/155/EWG (алкіл-бензил-хлорид амонія в ізопропанолі в пропорції 5 % та 20 %). Він, до речі, використовується як у будівельній практиці, так і для паперових покриттів. Експериментальні дослідження з вивчення дезінфікаційних властивостей та впливу цього дезінфектанту на фізико-механічні показники дослідних зразків паперу, проведені на базі Інституту мікробіології і вірусології імені Д. К. Заболотного НАН України, ЗАТ «УкрНДІП», показали, що препарат дає помітний протигрибковий ефект, однак, характеризується значною подразнюючою дією, що обмежує його використання в бібліотечній практиці.

Для відновлення документів з ознаками механічного пошкодження використовуються різні реставраційні папери. Основними критеріями для відбору цих паперів слугують такі їх фізико-хімічні характеристики, як рівень кислотності та склад паперу по волокну. Саме завдяки їм відреставровані документи не стають крихкими та не змінюють свій первісний колір. У доповіді підкреслювалося, що для зміцнення ослабленої матеріальної основи та конструкції документів різних видів, форматів та років фахівцями ЦКР НБУВ досліджені і вибрані такі марки паперу: Atsu shi Н/М, Senkwa, Папір Kawashi, Tosa Kozo nature, Dessin J. A., Arakaji Natur Н/М та ін. До композиційного складу цих паперів, відзначила Л. П. Затока, не входять волокна та допоміжні речовини, що містять окисники та сполуки, які можуть утворювати вільну кислоту внаслідок природного старіння чи дії шкідливих домішок навколишнього середовища. При апробації кожного із вибраних видів паперу визначено основні фізико-хімічні показники, конкретизовано доцільність його застосування для відповідної реставраційної операції. Також актуальним залишається використання таких способів оптимізації фак-

тичного фізичного стану документів, під час застосування яких матеріал не з'єднується зі структурою матеріальної основи, а виконує захисну та зміцнюючу функції, знаходячись поряд. Використання різних індивідуальних засобів зберігання з нейтральних матеріалів, інкапсулювання та інші заходи, дає змогу захистити оригінали документів, які не підлягають зміцненню існуючими на сьогодні способами, до моменту переведення їх на новітні носії та створення електронних цифрових копій.

У доповіді зав. сектору наукової організації та зберігання фондів філії ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **Т. В. Логи** «Колекції визначних діячів української діаспори Тараса Гунчака та Івана Боднарчука з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського» проаналізовано етапи формування та зміст колекцій визначних діячів української діаспори Тараса Гунчака, Івана Боднарчука, визначено основні напрями роботи щодо їх збереження та популяризації. Основними напрямками роботи з цими колекціями, як розповіла доповідачка, є ведення паспортів колекцій; ретрокаталогізація колекцій шляхом введення їх до електронного каталогу; дотримання відповідного фізико-хімічного, біологічного та санітарно-гігієнічного режиму зберігання колекцій; організація традиційних та віртуальних книжкових виставок, а у перспективі – створення страхових електронних копій окремих, найбільш цінних, видань з колекцій.

Учасники круглого столу взяли активну участь в обговоренні порушених у доповідях проблем, насамперед, питань стосовно впровадження різноманітних систем автоматизації бібліотечних технологій для забезпечення збереження оригіналів документів, а на завершення підтримали проект Рекомендацій міжнародної наукової конференції, запропонувавши активізувати співпрацю щодо підвищення ефективності використання, забезпечення збереження і доступу до документів як на традиційних носіях, так і сформованих електронних ресурсів з метою реалізації Державної цільової національно-культурної програми «Бібліотека-XXI».

Л. Муха,

заст. генерального директора НБУВ,
канд. іст. наук

Л. Затока,

наук. співробітник НБУВ